

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2023.24>

Т. Харитонова,

докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Х. Григор'єва,

докторка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРИДЦЯТИРІЧНА ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: ДОСЯГНЕННЯ, ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ (РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ПРОФЕСОРА П. Ф. КУЛИНИЧА¹)

За три десятиріччя незалежності Україна пережила багато реформ у різних сферах суспільного життя. Однак однією з найбільш масштабних та довготривалих слід визнати саме земельну. Це обумовлено, зокрема, синергетичною дією багатьох факторів, серед яких вагомим місцем займають: традиційно велике значення землі для розвитку українського суспільства, недосконалість концептуальних основ реформування, непослідовність та інші організаційно-правові недоліки реалізації реформаційних перетворень. Результатом тридцятирічної інтенсивної нормотворчості став той земельний устрій – з усіма його прогресивними та негативними рисами – який нині панує в нашій державі.

На основі закріплених законодавчих рамок та моделей в Україні склалася власна унікальна картина земельних правовідносин. При цьому перманентні законодавчі зміни, динаміка правозастосування, еволюція підходів до тлумачення земельно-пра-

вових норм – мають єдиний знаменник в ідеї та сутності земельної реформи. Проте слід визнати, що незважаючи на популярність використання терміну «земельна реформа» в юридичній літературі, у вітчизняній правовій доктрині довгий час були відсутні комплексні та фундаментальні дослідження цього складного явища. Хоча жодна ґрунтовна робота із земельного права не минула аналізу тієї чи іншої складової земельної реформи в Україні, але при цьому науці бракувало праць, в яких предметом дослідження була би заявлена сама земельна реформа. Навіть дисертаційна робота О.І. Заєць, яка має назву «Правові аспекти земельної реформи в Україні», в силу того, що була захищена у 1999 році, охоплювала в основному лише початковий період земельної реформи, пов'язаний із приватизацією та паюванням земель протягом 90-х років ХХ ст. У зв'язку з цим, незважаючи на заявлений об'єкт дослідження, яким

¹ Кулинич П. Ф. Земельна реформа в Україні: правові проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2021. 308 с.

виступає *«земельна реформа як суспільно-історичне та правове явище, яке з правової точки зору функціонує у вигляді правовідносин особливого роду...»* [1], учена все ж бачить *«правове забезпечення земельної реформи як один з центральних інститутів земельного права і законодавства»* [1]. На період написання цієї роботи, таке бачення у цілому відповідало дійсності. Однак подальший розвиток земельного законодавства продемонстрував, що правове забезпечення земельної реформи є не окремим інститутом земельного права, а скоріше є змістовною характеристикою вітчизняного земельного права на етапі його розвитку періоду незалежності.

Цілком закономірно, що відповідне розуміння стало проявлятися в подальших наукових розвідках. Так, наприклад, у дисертації В.О. Кудінова під назвою *«Правове регулювання земельної реформи в Україні в умовах євроінтеграції»* (2010) земельна реформа в Україні розуміється вже дуже широко: *«як система дій державних та недержавних інституцій, спрямованих на вдосконалення землевпорядкування відповідно до національних інтересів України»* [2]. Однак такий підхід не став домінуючим. Все одно зведення земельної реформи фактично до встановлення інституту права приватної власності на землю обмежувало розуміння масштабності реформи як правового явища в багатьох дисертаційних роботах, які стосувалися цієї проблематики (наприклад, дисертації А.Г. Арнаута під назвою *«Земельна реформа в Україні та Румунії: порівняльний аналіз законодавства»* (2007) [3], І.А. Заплітної під назвою *«Правове забезпечення паювання земель в Україні»* (2019) [4] тощо).

У зв'язку з цим великою подією та вагомим науковим досягненням стало видання монографії доктора юридичних наук, член-кореспондента НАПрН України, професора Кули-

нича Павла Федотовича під назвою *«Земельна реформа в Україні: правові проблеми»*. У цій праці земельна реформа досліджена не як відірваний від контексту проміжок часу, або певний правовий інститут, або лише як приватизація та паювання земель – земельна реформа зображена автором як логічне продовження попереднього розвитку земельних правовідносин. Професор П.Ф. Кулинич уміло вибудовує широку ретроспективу земельних реформаційних процесів, які відбувалися на території України, починаючи з середини XIX ст. Застосований автором історико-правовий підхід суттєво збагачує роботу, оскільки дозволяє виявити міцний діалектичний взаємозв'язок між минулими політико-правовими рішеннями та сучасними земельно-правовими проблемами.

Головним методологічним прийомом, який було покладено в основу рецензованої монографії, слід вказати розуміння земельної реформи як системного суспільно-правового явища, а не розрізнених норм чи законів. Аналізуючи розвиток земельного законодавства, автор бачить його загальний вектор, підкреслює загальну мету законодавчих трансформацій, що полягає саме у досягненні завдань земельної реформи. Саме у результаті такого комплексного методологічного підходу автору вдалося виявити та проаналізувати головні тенденції вітчизняної земельної реформи як системного явища: *«деколективізація сільськогосподарського землекористування, приватизація земель, держкомземоцентризм, дерегуляція правового регулювання земельних відносин та децентралізація влади у сфері управління земельними ресурсами»* (с. 66). Розуміючи пануючі тенденції та надаючи їм науково-практичну оцінку, автор переконливо обґрунтовує власні прогнози та пропозиції щодо подальшого розвитку земельних правовідносин.

Характерною особливістю монографії є вмiле поєднання методiв абстракцiї та конкретизацiї пiд час дослiдження земельної реформи. Так, автору вдалося успiшно скомбiнувати абстрактне, широке бачення земельної реформи як єдиного тривалого правового явища, а також ретельне дослiдження цiкавих нюансiв законодавчого забезпечення, аналіз конкретних норм та навіть врахування контекстних політичних обставин прийняття тих чи інших нормативних документiв. Таке комбiнування абстракцiї та конкретизацiї робить монографію дуже змістовно насиченою, демонструє високий професіоналізм та глибокі знання її автора, який спромiгся, з одного боку, прискiплю розібратися з безліччю нюансiв тридцятирiчної нормотворчості і правозастосування, а з іншого – зумiв достатньо абстрагуватися, щоб побачити глобальну картину, визначити загальні тенденції, проблеми, шляхи їх вирішення, а головне – перспективи подальшого розвитку.

Монографія професора П.Ф. Кулинича – це не просто літопис чи механічне фіксування певного періоду реформування земельних відносин. У результаті його кропіткої роботи з'явилось глибоке системне дослідження відповідного явища у контексті змін земельного законодавства, проведення важливих суспільно-економічних трансформацій, обрання зовнішньополітичних орієнтирів. У монографії правова матерія земельної реформи представлена як динамічний рухомий організм, складові якого тісно пов'язані. При цьому автор розкриває деякі цікаві неочевидні зв'язки та взаємовпливи (наприклад, негативний латентний вплив держкомземоцентризму на розвиток ринку земель, причини формування «ліній оборони» аграріїв – орендарів земель сільськогосподарського призначення тощо).

Характерною рисою монографії слід вказати активне опрацювання різноманітних матеріалів практики.

Справді, незважаючи на свою фундаментальність, рецензована праця далека від зловживання теоретичними конструкціями та засилля «сухих» доктринальних розробок. Натомість вагому частину монографії складає ґрунтовний науково-практичний аналіз матеріалів судової практики, рішень ЄСПЛ, практики Конституційного Суду України тощо. При цьому автору вдалося ефективно інтегрувати науковий аналіз правозастосування і тлумачення земельно-правових норм у загальне тло еволюції земельної реформи в Україні. Проведена у такому форматі наукова робота вражає своєю багатогранністю та панорамністю – професор П.Ф. Кулинич провів величезне за масштабом дослідження, зібравши своєрідний пазл із багатьох розрізнених складових такого комплексного правового явища як вітчизняна земельна реформа.

Саме тому висновки, сформульовані на основі цієї титанічної праці, мають особливу цінність. Зокрема, автор наголошує на тому, що *«більш-менш успішними були лише ті земельні реформи, необхідність у проведенні яких диктувалася економічними детермінантами розвитку суспільства»* (с. 303). Виходячи з цього, можна припустити, що складності та тривалість проведення сучасної земельної реформи зумовлені у тому числі й намаганням корегувати економічні процеси невдалими політичними важелями. Будь-яка штучна протидія цим об'єктивним процесам спричиняє ті чи інші негативні суспільні наслідки. Яскравим прикладом з вітчизняної історії може послужити двадцятирічне викривлення земельних відносин у результаті політичних рішень щодо продовження мораторію на відчуження земель сільськогосподарського призначення.

Тим не менш земельна реформа добігає свого логічного завершення. Нам імпонує вислів професора

П.Ф. Кулинич про те, що чинний ЗК України можна вважати «*Кодексом земельної реформи*» (с. 292). Окрім іншого, це значить, що закінчення реформування, до якого ми стрімко наближаємося, неодмінно актуалізує питання нової кодифікації земельного законодавства, яке наразі представляє собою недостатньо впорядкований та узгоджений значний масив нормативно-правових актів різної юридичної сили. Професор П.Ф. Кулинич прозорливо застерігає, що «*проведення нової кодифікації земельного законодавства не повинно призвести до розподілу земельно-правових норм на цивільно-правові та еколого-правові з наступним їх включенням відповідно до Цивільного кодексу України чи екологічного закону*» (с. 307). На жаль, характер змін до земельного законодавства, які вносяться протягом останніх років, свідчать про цілком реальну загрозу виникнення подібної небажаної ситуації. На нашу думку, земельна реформа на сучасному етапі має одну негативну тенденцію, про яку, на жаль, у монографії не сказано прямо. Мова йде про своєрідне «оцивільнення» земельних правовідносин. Основний прояв ця тенденція знаходить у законодавчих вимогах щодо ринку земель сільськогосподарського призначення, відповідно до яких практично ігнорується екологічне та соціальне значення землі. Таким чином, одне з основних початкових завдань земельної реформи – вста-

новлення інституту приватної власності на землю – нині гіпертрофується та небезпечно викривлює розуміння землі як особливого об'єкту.

Саме тому поява таких знакових наукових робіт як рецензована монографія має не просто вітатися представниками органів державної влади, науковцями та практиками – усебічно обґрунтовані автором висновки мають активно використовуватися. Ми переконані, що втілення важливих концептуальних ідей, висловлених та доведених на сторінках монографії П.Ф. Кулинич «Земельна реформа в Україні: правові проблеми», може стати запорукою уникнення прикрих управлінських помилок, здатне посприяти прийняттю ефективних законодавчих рішень та обранню правильних стратегій подальшого постреформаційного розвитку земельних правовідносин в Україні.

Література:

1. Заєць О.І. *Правові аспекти земельної реформи в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 1999. 20 с.*
2. Кудінов В.О. *Правове регулювання земельної реформи в Україні в умовах євроінтеграції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2010. 18 с.*
3. Арнаут А.Г. *Земельна реформа в Україні та Румунії: порівняльний аналіз законодавства: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2007. 16 с.*
4. Заплітна І.А. *Правове забезпечення паявання земель в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2019. 21 с.*

